

KS. JANUSZ KANIA

„MARTYROLOGIUM DUCHOWIEŃSTWA DIECEZJI PŁOCKIEJ”

„Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939-1945” autorstwa ks. Michała Mariana Grzybowskiego¹ to starannie wydana pozycja, opatrzona niemal kompletem podobizn /zdjęć/ umieszczonych przy poszczególnych biogramach. Ukazanie się tej publikacji jest tytułem do wyrażenia uznania zarówno dla autora ze względu na duży nakład pracy, jak również dla wydawnictwa diecezjalnego, godnie spełniającego obowiązek diecezji pamięci o tych, którzy cierpieli i umierali jako jej kapłani i uczni, w przytłaczającej większości z rąk okupantów niemieckich, Słowo wprowadzające biskupa płockiego przytacza m.in. naukę Jana Pawła II o męczeństwie i aplikuje ją do zamordowanych duchownych diecezji płockiej. W krótkim wstępie autorskim jest mowa o literaturze zajmującej się martyrologią duchowieństwa polskiego. Wynika z niego, iż autor stosuje w swej pracy przyjęty przez Jacewicza i Wosia w ich „Martyrologium” podział biogramów na trzy grupy: zamordowanych, tych którzy przeszli przez obozy i przeżyli wojnę oraz na represjonowanych².

„Martyrologium” płockie to publikacja zbliżona do typu słownika biobibliograficznego. Konstrukcja pracy jest kompromisem między dwiema koncepcjami układu biogramów: jedną - opartą o kryterium kościelnej kolejności hierarchicznej /biskupi, prezbiterzy, uczni/, a drugą - bazującą na podziale na trzy podstawowe grupy męczenników /zamordowanych, więzionych, represjonowanych/. Obie, na ich własnym gruncie, autor stara się pogodzić za pomocą trzeciej, porządkującej materiał w poszczególnych partiach obu pionów koncepcyjnych planu według zasad kolejności alfabetycznej. Piony koncepcyjne scalono w jeden plan ramowy według schematu: część I - Kapłani zamordowani /w tym przypadku również biskupi/, część II - Kapłani więzieni, część III - Kapłani represjonowani. Poza tym podziałem jako osobna grupa występują uczni. Stanowią oni trzeci człon układu hierarchicznego /biskupi, prezbiterzy, uczeń/, który

wychodzi tym samym poza układ trzech podstawowych grup męczeńskich kapłanów, wyeksponowanych graficznie w planie pracy. Inaczej mówiąc - ramowy plan pracy stara się realizować równoległe obie koncepcje: "hierarchiczną" i "męczeńską", co uzyskano kosztem niewyodrębniania w formalną grupę umieszczonych na pierwszym miejscu biogramów biskupów, a to dzięki zastosowaniu terminu "kapłani", pod którym rozumie się zarówno biskupów, jak i prezbiterów; pojęcie to nie mieści jednak w sobie alumnów, tj. duchownych i świeckich aspirantów do stanu kapłańskiego - tym samym grupa ta zachowała swą odrębność. Wydaje się, że układ biogramów w porządku alfabetycznym najlepiej odpowiada charakterowi takiej pozycji, jaką jest martyrologium, w którym trudno przeprowadzić jakąkolwiek klasyfikację i wartościowanie w odniesieniu do poszczególnych osób poddanych cierpieniu. Nie łamie tej zasady zastosowany podział na wymienione trzy grupy męczenników, ponieważ oparty jest on o jasne i bezsporne kryteria /co sprzyja przejrzystości pracy/, a mianowicie: śmierć /zawsze bezsporne kryterium/ oraz gehenna pobytu w "fabryce śmierci" /nowa kategoria męczeństwa/; wyodrębnienie tych dwu rodzajów spośród wszystkich innych, mniej lub bardziej "klasycznych" wariantów represji /uwidocznionych w części III/, jest w sposób oczywisty słuszne. Natomiast stopień bezkolizyjności połączenia w jednolitą konstrukcję dwóch odmiennych koncepcji planu pracy musi być z natury rzeczy, w dużej mierze, kwestią przypadku, uzależnioną od szeregu parametrów pozatrześciowych. Na przykład w grupie zamordowanych biskupów płockich porządek hierarchiczny pokrywa się z alfabetycznym /nie bez znaczenia jest tu fakt, że grupę tę tworzą zaledwie 2 osoby/; w nieco większej grupie alumnów /4 osoby/ układ alfabetyczny nie synchronizuje już z siatką lat studiów. Tak więc zastosowane rozwiązanie nie tworzy całkowicie jednolitego konstrukcyjnie kośca pracy: autor nie mógł uniknąć mankamentów związanych z realizacją tak zaplanowanego zamierzenia. Po pierwsze, najbardziej ogólny zastosowany w opracowaniu podział przeprowadzony według cezury święceń kapłańskich, dzieli życiorysy duchownych na dwa niewspółmierne liczbowo zespoły: kapłanów - 176 biogramów i alumnów - 4 biogramy. Dalszy podział następuje tylko wśród kapłanów na: zamordowanych /114 biogramów/, więzionych w obozach /31/, represjonowanych /31/. Podobny podział alumnów, aczkol-

wiek możliwy, nie ma uzasadnienia w sytuacji tak niewielkiej liczby haseł. Biskupi /w grupie kapłanów zamordowanych/, wszystkie trzy grupy księży, wreszcie alumni - oto zbiory życiorysów uporządkowanych alfabetycznie. Wydaje się, że najlepszym rozwiązaniem byłoby w przypadku "Martyrologium" płockiego ograniczenie podziałów do trzech grup według rodzaju martyrologii, z zachowaniem konsekwentnego układu alfabetycznego w ramach każdej z nich. Z jednej strony, uprościłoby to koncepcję pracy, a więc zwiększyło jej przejrzystość; z drugiej zaś - tego rodzaju porządek bezpośrednio i wyłącznie nawiązujący do kluczowego słowa tytułu /martyrologium/, tym samym abstrahujący od hierarchizacji męczenników na zasadach nie związanych ze świadectwem męczeństwa, byłby chyba najbardziej logicznym wyrazem kształtującej się jeszcze formy współczesnego martyrologium. Tym samym biskupi i alumni zostaliby włączeni w porządku alfabetycznym do właściwej części. Należałoby w takim przypadku wprowadzić zmianę w tytułach tychże części, zastępując słowo "kapłani" słowem "duchowni", co również nawiązywałoby wprost do tytułu opracowania - "Martyrologium duchowieństwa". Pozostawienie wydzielonej grupy kleryków byłoby uzasadnione tylko w przypadku ich znaczniejszej liczby i w sytuacji diecezji płockiej wystarczającym wyróżnikiem tej części duchowieństwa jest podanie przy nazwisku tytułu "alumn", ewentualnie przyjętych święceń /w chwili wybuchu wojny byli to studenci II, III i IV roku, a więc już duchowni bądź aspiranci do stanu duchownego/. Z kolei nazwiska biskupów można byłoby dodatkowo oznaczyć grubą czcionką.

Zakończenie, niespełna jednostronnicowe, to głównie globalne podsumowanie statystyczne. Przydałoby się szerzej rozwinięcie tego punktu, choćby w rodzaju tekstu zamieszczonego w informatorze wystawy w Płocku³. Ważną partią pracy są zamieszczone na końcu szczegółowe zestawienia danych: kapłani aresztowani w latach 1939-1945 /na 141 aż 123 aresztowano w pierwszych trzech latach/, zamordowani w obozach śmierci /spośród sześciu obozów na pierwszym miejscu znajduje się Działdowo, gdzie zginęło aż 50 z 85 pozbawionych życia w "fabrykach śmierci"/, dalej podani są rozstrzelani /14/, powieszani /2/, zamordowani w inny sposób /5/, ci, którzy zginęli wywiezieni na Wschód /4/, zmarli w czasie okupacji po powrocie z więzienia /6/ - łącznie 110 osób. W ostatniej tabeli /zestawienie

liczbowe aresztowanych i zamordowanych kapłanów w poszczególnych latach okupacji/ wymieniona jest cyfra 105 osób, a więc bez biskupów i alumnów. Całość kończy wykaz opracowań najczęściej cytowanych.

Grzybowski przedstawia życiorysy 117 zamordowanych, 32 obozowiczów, 31 represjonowanych. Na ogólną liczbę 180 biografów⁴ w 107 przypadkach relacje o martyrologii lat 1939-1945 zajmują mniejszą⁵ część tekstu, w 40 są one mniej więcej równe⁶ objętością pozostałym częściom życiorysu, a tylko 33 hasła poświęcają większość⁷ miejsca martyrologii. Umieszczenie historii męczeństwa na tle całego życia lepiej ukazuje dramaturgię czasu wojny, a jednocześnie uzmysławia /w sytuacji wciąż skąpych danych o losach konkretnych ludzi/ tym większą zasługę wszystkim podejmujących trud wydobycia ich z cienia bezimienności, zwłaszcza gdy - jak w przypadku omawianej tutaj pozycji - autor przedstawia w jednym opracowaniu całość martyrologii duchowieństwa diecezjalnego, czerpiąc z istniejącego już dorobku oraz starając się oprzeć je o "poszerzoną podstawę źródłową, a także nowe opracowania"⁸. Tę nową bazę źródłową mają stanowić wiadomości otrzymane od "zainteresowanych lub ich znajomych", dzięki którym autor "dysponując np. własnoręcznymi życiorysami czy listami" mógł przeprowadzić "korektę różnych błędów czy nieścisłości"⁹. Szkoda tylko, że nie ujawnił nam tej bazy, ograniczając się tylko do podania bibliografii przy poszczególnych biogramach. Z jednej strony podanie nowych - i jak wynika ze wstępu, pozyskanych przez autora - materiałów orientowałoby badacza w skali wniesionych przez "Martyrologium" płockie oryginalnych ustaleń, z drugiej - byłoby ewentualnie zachętą dla coraz mniejszej grupy świadków tamtych dni do podzielenia się swoimi wspomnieniami. Wydaje się też, iż na poziomie tak specjalistycznego opracowania dotyczącego tylko jednej diecezji, należałoby jednak uwzględnić artykuły prasy codziennej, i to nawet gdyby "przeważnie nie wносиły one nic nowego do tematu"¹⁰; są przecież świadectwem m.in. zapotrzebowania na prezentowaną problematykę oraz jej recepcji społecznej.

W kwestiach szczegółowych należy przede wszystkim zwrócić uwagę na niektóre braki w bibliografii. I tak, w zestawie do biogramu abpa Nowowiejskiego pominięto znaczącą pozycję autorstwa ks. R. Kamińskiego¹¹, będącą częścią dysertacji doktorskiej¹².

Gennym dodatkiem tej publikacji jest bibliografia zawierająca zestaw publikacji Nowowiejskiego, m.in. listy pasterskie, rozporządzenia z lat 1909-1939 ogłaszane w "Miesięczniku Pastorskim Płockim", inne dokumenty /zarówno drukowane, jak i archiwalia/, jak też literatura przedmiotu. Inny artykuł tego autora, nie zauważony przez martyrologium płockie, ukazał się w periodyku tejże diecezji¹³. Do abpa Nowowiejskiego i jego sufragana Wetmańskiego odnoszą się pewne partie książki poświęconej polityce watykańskiej w stosunku do Polski w latach 1939-1945, wydanej przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe¹⁴. Biskupowi Wetmańskiemu poświęcił swą pracę Durszlewicz¹⁵, księgu Michalakowi - Weder¹⁶. Należy też wyjaśnić pewne uchybienia w samym tekście. Książka Cichowicz występuje tu raz jako Mikołaj /s. 48/, a w innym miejscu jako Marian /s. 249/. Tenże kapelan wojskowy wymieniony jest w swoim biogramie jako jeńiec w ZSRR: "w marcu 1940 r. rodzice otrzymali od niego wiadomość, że przebywał w obozie jenieckim na terenie Związku Radzieckiego. Była to jedyna wiadomość od niego i o nim. Prawdopodobnie zginął wiosną 1940 r." /s. 49/. Spotykamy się też z nazwiskiem M. Cichowicza w życiorysie ks. F. Zakrzewskiego, zmobilizowanego w 1939 r. w charakterze kapelana wojskowego; obaj w czasie wspólnej drogi do jednostki dostali się "w ręce Niemców". Po ks. Zakrzewskim "wszelki ślad [...] zaginął" /s. 149/. Ten ostatni również widnieje w zestawieniu tych, którzy zginęli wywiezieni na Wschód /s. 249/. Zdarzyły się też przypadki przestawienia biogramów: ks. A. Dubas /s. 54/ powinien znaleźć się przed ks. T. Dublewskim /s. 51/. W przypadku księży Zarębów /s. 150-151/, obu o tym samym imieniu Jan, posłużono się rozróznikami - junior i senior, umieszczając juniora przed seniorem /z tytułu kolejności alfabetycznej/. Określenia te - szczególnie pierwsze - stosuje się raczej w przypadku więzów rodzinnych, co tutaj nie ma miejsca; wystarczającym odróżnieniem są lata życia podawane w nagłówku każdego hasła. Można jeszcze dodać, że nieunikniony w tego typu opracowaniach schematyzm w konstrukcji biogramów przejawia się tu również miejscami w stylu, autor np. zbyt często używa zwrotu "szczęśliwie doczekał wyzwolenia obozu" bądź niewielkich jego modyfikacji.

Przez swoje "elogium de martiribus" współczesne polskie martyrologia spełniają misję szczególnego apostołatu, wchodząc w krwio-

bieg badań i osiągnięć naukowych, a tym samym w uniwersalną wiedzę ludzkości, docierając więc ze swym świadectwem o Chrystusie i Jego Kościele nawet do najbardziej hermetycznych środowisk.

PRZYPISY

¹ Płock 1982. Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.

² Dla porównania przytoczę plan konstrukcji martyrologium J. Pruszkowskiego /"Martyrologium czyli Męczeństwo Unii na Podlasiu"/, piszącego z pozycji świadka przedawianych wydarzeń. I tak w wersji przeznaczony dla szerokiego kręgu czytelników w pierwszych trzech rozdziałach części pierwszej autor ten podaje dane dotyczące prześladowania duchowieństwa łacińskiego /rozdział I/ i unickiego /II/ oraz ludu unickiego /III/. Rozdziały od IV do VIII to martyrologia poszczególnych parafii grekokatolickich w okresie likwidacji unii w r. 1875, omówiona według dekanatów. Rozdział IX obrazuje dalszy ciąg prześladowań do r. 1882. Wszystkie rozdziały zawierają dane biograficzne męczenników. Niezależnie od tego Pruszkowski podaje osobny spis 108 męczenników i męczennic podlaskich - w układzie alfabetycznym według imion - którzy ponieśli śmierć za wiarę. Część druga w 36 rozdziałach przekazuje obraz prześladowań "opornych unitów" do czasu usunięcia Rosjan z Lubelszczyzny w r. 1915. Z kolei skróconą- łacińską wersję "Martyrologium Podlachiae brevissimum" z r. 1924 rozpoczyna słowo autora skierowane do sędziów w procesie beatyfikacyjnym; dalej następuje odpowiedź na 7 pytań Świętej Kongregacji Obrzędów. Zasadniczą część stanowi opatrzone krótkim wstępem przegląd 104 imiennych przypadków męczeństwa i śmierci ujęty w formę krótkich opisów /"historica recensio". Ze względu na okoliczności i miejsce męczeństwa pewne przypadki omawiane są łącznie. Tę partię opracowania kończy naświetlenie tła historycznego z lat 1867-1875, podkreślające barbarzyństwo prześladowców i heroiczną cnotę prześladowanych, a także wypowiedzi papieża na temat martyrologii Podlasia. Publikację zamykają spisy męczenników; pierwsze trzy wykazują zamordowanych /1. qui in ipsis cruciatibus vitam suam pro Christo obtulissent, 2. qui post barbara pro fide tormenta, altera vel sequentibus diebus ad Christum catholica sua convolassent anima, 3. qui perpeisis tormentis inventionis barbarae vexationibus, in duros detrusi carceres, ibique forti tumentes corpore, inexpugnabili anima sua, ad Christi pervenissent tribunal/, czwarty - prześladowanych /bici, więzieni, wywiezieni na Syberię/.

³ M. G r z y b o w s k i. "Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939-1945". Wystawa. Muzeum Mazowieckie w Płocku. Redakcja tekstu informatora i scenariusz

wystawy B. Ostrowska. Projekt graficzny i opracowanie techniczne informatora, opracowanie plastyczne wystawy T. Zaremba. Brak roku i czasu trwania wystawy. Podpisy zamieszczone przy szeregu fotografii w informatorze, nie odpowiadają informacjom w "Martyrologium" Grzybowskiego. I tak, przy identycznej fotografii: w informatorze widnieje podpis P. Kwiatkowski, a w martyrologium - Z. Grabowski /s. 68/; w informatorze - J. Swiniarski, w martyrologium - A. Popławski /s. 243/, a na s. 130 przy biogramie Swiniarskiego umieszczona jest inna fotografia; w informatorze - A. Popławski, w martyrologium - T. Malinowski /s. 242/; w informatorze - A. Malinowski, w martyrologium - brak tej fotografii, za to przy nazwisku Malinowski /s. 242/ figuruje fotografia podpisana w informatorze jako podobizna A. Popławskiego.

⁴ Na innym miejscu /Diecezja płocka. W: "Życie religijne w Polsce pod okupacją" s. 406-427/ Grzybowski podaje, że "represjonowane były 183 osoby, w tym 2 biskupów, 175 księży i 6 kleryków". Por. s. 412-413.

⁵ Podaję pierwsze strony tych biogramów: 22, 27, 30, 36, 37, 38, 42, 43, 84, 45, 48, 49, 51, 53, 54, 58, 61, 66, 70, 72, 75, 77, 79, 82, 83, 85, 88, 95, 97, 99, 100, 101, 104, 106, 109, 113, 117, 118, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 133, 134, 135, 142, 143, 144, 148, 149, 150, 151, 153, 157 /część I/; 159, 164, 165, 166, 170, 171, 173, 174, 176, 178, 180, 182, 183, 185, 186, 190, 191, 192, 193, 197, 198, 199 /część II/; 202, 203, 204, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 238, 239 /część III/; 242, 243 /alumni/.

⁶ Strony: 31, 32, 33, 34, 40, 41, 44, 55, 62, 65, 73, 80, 81, 86, 90, 91, 94, 98, 107, 108, 112, 115, 116, 119, 127, 130, 131, 138, 141, 147, 152 /część I/; 163, 175, 177, 187, 188, 194 /część II/; 206, 218 /część III/; 240 /alumni/.

⁷ Strony: 39, 47, 50, 56, 59, 63, 64, 68, 69, 71, 74, 76, 87, 89, 92, 103, 105, 110, 111, 120, 132, 137, 139, 144, 145, 154, 155, /część I/; 161, 168, 196 /część II/; 235, 237 /część III/; 242 /alumni/.

⁸ G r z y b o w s k i. "Martyrologium" s. 18.

⁹ Tamże s. 18-19.

¹⁰ Tamże s. 19.

¹¹ "La pastorale specializzata secondo l'arcivescovo Antonio Giuliano Nowowiejski". Roma 1976.

¹² T e n ż e. "La concezione della pastorale secondo l'arcivescovo Antonio Nowowiejski /1858-1941/. Roma 1974 /mps KUL/.

¹³ T e n ż e. "Historyczne uwarunkowania poglądów pastoralnych arcybiskupa Antoniego Nowowiejskiego". "Studia Płockie" 5:1977 s. 45-56; t e n ż e. "Duszpasterstwo liturgiczne w ujęciu Arcybiskupa A. J. Nowowiejskiego". "Studia Płockie" 10:1982 s. 45-62.

¹⁴ Z. W a s z k i e w i c z. "Polityka Watykanu wobec Polski 1939-1945". Warszawa 1980 s. 105, 112, 127, 129, 132-133, 298-300, 321, 357 /Nowowiejski/ oraz 105, 127, 298, 300 /Wetmański/.

¹⁵ "Biskupa L. Wetmańskiego działalność charytatywna i jej teo-

logiczna motywacja". Lublin 1972 /mps KUL/.

¹⁶ "Ks. Józef Michalak liturgista polski". W: "Studia z dziejów liturgii w Polsce". T. 4. Lublin 1982 s. 17-53.

"DAS MARTYROLOGIUM DER GEISTLICHKEIT DER PŁOCKER DIÖZESE"

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die vorliegende Rezension behandelt eine neue Veröffentlichung zum Thema des Martyriums polnischer Priester, "Das Martyrologium der Geistlichkeit der Płocker Diözese in den Jahren des 2. Weltkrieges 1939-1945" von M. Grzybowski /Płock 1982, 252 Seiten/.

Diese Arbeit ähnelt einem bio-bibliographischen Wörterbuch und enthält 180 Lebensläufe /von 117 Ermordeten, 32 Lagerhäftlingen und 31 Repressionierten/. Der nicht ganz eine Seite umfassende Schluss beinhaltet hauptsächlich eine globale statistische Zusammenfassung. Die Konstruktion des Buches ist ein Kompromiss zwischen zwei Konzeptionen der Biogrammgliederung: einmal gestützt auf das Kriterium der kirchlich-hierarchischen Reihenfolge /Bischöfe, Presbyter, Alumen/, zum anderen auf der Basis der Gliederung in drei grundlegende Märtyrergruppen /Ermordete, Gefangene, Repressionierte/. Der Autor ist bemüht, beide Konzeptionen mit Hilfe einer dritten miteinander zu verbinden, die das Material in den einzelnen Partien beider Konzeptionsstränge der Arbeit nach dem Prinzip der alphabetischen Reihenfolge ordnet.

Es scheint, dass die Anordnung der Biogramme in alphabetischer Reihenfolge dem Charakter des Martyrologiums am besten entspricht, in dem es schwierig wäre, eine Klassifizierung und Wertung in Bezug auf die einzelnen dem Leiden unterworfenen Personen anzuwenden. Dieses Prinzip wird von der Einteilung in drei Märtyrergruppen nicht in Frage gestellt, da sich diese auf klare und unumstrittene Kriterien stützt: der Tod ist immer ein unumstrittenes Kriterium, und die Gehenna des Aufenthalts in der "Todesfabrik" des Konzentrationslagers ist eine neue Kategorie des Martyrium. Die Unterscheidung dieser beiden Arten von allen anderen mehr oder weniger "klassischen" Varianten der Repression /sichtbar gemacht in Teil III/ ist auf selbstverständliche Weise gerechtfertigt.

Die beste Lösung wäre im Falle eines Diözesanmartyrologiums - Sowohl vom Gesichtspunkt seiner Übersichtlichkeit als auch mit Rücksicht auf die Notwendigkeit der Achtung des fundamentalen Prinzips, als das in derartigen Veröffentlichungen die Eliminierung jeglicher nicht mit dem Märtyrerzeugnis verbundenen Hierarchisierung anerkannt werden muss - die Beschränkung der Einteilung auf drei nach der Art des Martyrium gebildete Gruppen unter Beibehaltung der konsequenten alphabetischen Ordnung innerhalb jeder Gruppe. Eine solche Erfassung muss wohl als logischster Ausdruck der sich noch gestaltenden Form des zeitgenössischen Martyriums anerkannt werden.